

RECENSIES

In haar 'trouw' aan de tekst van het manuscript heeft de uitgeefster bovendien enkele echte en onvergeeflijke fouten gemaakt. Ik geef één voorbeeld, dat er wel erg uitspringt. De dubbele 'i' wordt in handschriften vaak geschreven als 'ij' in plaats van 'ii'. In dat geval dient men dan ook, als het handschrift van zo dichtbij mogelijk gevolgd wordt, 'ij' te schrijven. In deze editie wordt echter niet 'ij' maar heel consequent 'y' geschreven, zodat er woorden ontstaan als 'adyciat', 'study', 'ys', 'dys', en meer van dergelijke 'rariteiten'. In het Latijn wordt de letter 'y' alleen gebruikt voor het weergeven van de Griekse letter 'upsilon' en beslist niet voor de dubbele 'i'. Dat moet ook een historica die een tekst uitgeeft, weten!

De Engelse vertaling leest erg prettig en is ook met meer zorg afgedrukt. De interpunctie maakt de vertaling goed en gemakkelijk leesbaar. Jammer alleen, dat ook hier de tekst niet is ingedeeld, maar als één doorlopend geheel wordt gegeven. De kwaliteit van de vertaling is doorgaans goed, zij het op heel veel plaatsen erg vrij, zodat men wel eens goed moet kijken in hoeverre de vertaling het origineel nog wel goed weergeeft. Op een enkele plaats signaleerde ik echter apert onjuiste vertalingen, waarbij de Engelse tekst precies het tegendeel zegt van het Latijnse origineel. De aantekeningen bij de inhoud van de dialoog zijn beknopt maar nuttig, hoewel het jammer is, dat de nummers van die noten alleen in de vertaling en niet in de Latijnse tekst zijn opgenomen. Onder de oorspronkelijke tekst worden hier en daar tekstkritische aantekeningen gegeven, meestal rectificaties van in het handschrift voorkomende, en ook in de afgedrukte tekst opgenomen (!), evidente schrijffouten.

Ondanks de gemaakte kritische opmerkingen wil ik deze bespreking toch wat meer in majeur laten eindigen. Door deze uitgave bezitten we nu in ieder geval een interessante biografische schets van een nog weinig bekende vroege Nederlandse humanist. Tegelijkertijd is één van zijn geschriften bereikbaar geworden, niet alleen in de oorspronkelijke Latijnse tekst, maar ook - en dat wordt helaas steeds meer noodzaak! - in een vlotte Engelse vertaling. Deze editie opent weer een venstertje met uitzicht op het boeiende landschap van het humanistenbedrijf rond 1500, waarin nog zo ontzettend veel te ontdekken valt.

C.S.M. Rademaker

C.S.M. Rademaker, *Life and Work of Gerardus Joannes Vossius (1577-1649)* (Assen: Van Gorcum, 1981, viii-xxvii + 462 blz., f85,—, ISBN 90 232 1785 3).

Een droevig lot zal ongetwijfeld beschoren zijn aan de herziene uitgave van dit boek. Een even triest fatum als dat van de oorspronkelijke dissertatie uit 1967, die tot voor kort slechts met eindeloos geduld, in beduimelde staat en vol merktekenen van intensief gebruik aan een universiteitsbibliotheek kon worden ontfutseld. Want meer nog dan zijn voorganger is deze nieuwe editie een standaardwerk voor de bestudering van de cultuur van de vroege zeventiende eeuw. Als zodanig zal het boek, naar gehoopt mag worden, flink slijten in het gebruik.

Gebrek aan materiaal kan niet het grootste probleem van Rademaker zijn geweest. Vossius heeft een geweldige hoeveelheid brieven, manuscripten en gedrukte werken nagelaten. Is de omvang al indrukwekkend, niet minder ook de verscheidenheid aan onderwerpen. Het is de grote verdienste van Rademaker dat de lezer niet in deze eindeloze zee van feiten verzinkt. Ze worden overzichtelijk - zij het overwegend in chronologisch kader - gepresenteerd en in aangename stijl verwerkt.

Rademaker noemt zijn opus bescheiden een schets van het leven van Vossius. Dat is een veelbewogen leven geweest. Vossius begon na zijn studie in Leiden zijn loopbaan als rector van de latijnse school van Dordrecht. Daarna werd hij regent van het Statencollege te Leiden, waar hij juist tijdens de botsingen tussen remonstranten en contraremonstranten geheel tegen zijn aard in midden in het strijdgewoel belandde. Ofschoon Vossius uiterst voorzichtig is geweest in het geven van zijn eigen mening viel hij na de Synode van Dordrecht toch niet in zijn betrekking te handhaven. Wel kon hij in Leiden blijven, waar hem een leerstoel in welsprekendheid en algemene geschiedenis werd toegewezen. Dit was in 1622. Tot 1631 zou hij daar blijven, ofschoon vooral vanuit Engeland pogingen werden ondernomen hem weg te lokken. In 1629 verleende Karel I Vossius een prebende in het kapittel van Canterbury. Een reis naar Engeland was het gevolg. Vossius had nu gelegenheid met veel vrienden persoonlijk kennis te maken en dieper van gedachten te wisselen. Maar ondanks de buitengewone eer die hem op deze wijze door aartsbisschop Laud werd bewezen en ondanks zijn uitgesproken affiniteit met de anglicaanse kerk heeft Vossius zich niet in Engeland gevestigd. Wel noemde hij zich met het fijne zeventiende-eeuwse gevoel voor sociale prioriteiten in de eerste plaats kanunnik van Kantelberg en pas in de tweede plaats professor te Leiden.

Het was de vrijheid van het athenaeum Illustre in Amsterdam die Vossius tenslotte het meest trok. Daar kon hij zich uitleven in onderwijs en onderzoek. Tot zijn dood toe heeft de eminente geleerde Vossius deze instelling van de tweede rang, een Athenaeum zonder bevoegdheid tot promoveren, zijn glans verleend.

De auteur heeft niet alleen veel aandacht aan de formele carrière van Vossius gewijd, maar ook aan diens drukke, door veel sterfgevallen zo tragische, gezinsleven. Als de bronnen ooit de gelegenheid schiepen te laten zien dat een geleerde niet in een vacuüm leeft, zoals uit levensbeschrijvingen maar al te vaak schijnt te moeten worden afgeleid, dan is het hier. Evenveel ruimte besteedt Rademaker aan de vele vrienden, beschermers en bezoekers die Vossius zijn hele leven hebben omringd. Grotius en Vondel zijn slechts de meest opvallende Nederlandse namen.

Ook in zijn beschrijving van Vossius als geleerde streeft Rademaker naar volledigheid. Hier echter stuit hij toch op een - misschien door hem niet duidelijk genoeg gesignaleerde - lacune in de gegevens. Want het onderwijs van Vossius, een taak die toch zeker een flink deel van zijn tijd in beslag heeft genomen, komt onvoldoende uit de verf. Dat is niet de schuld van de biograaf, maar jammer is het wel. Wat voor colleges gaf Vossius zoal? Wat was zijn didactische aanpak? Liet hij zijn leerlingen vaak disputeren? Het zijn allemaal vragen die noodgedwongen blijven liggen. De enkele bewaard gebleven compendia geven immers maar weinig inzicht in het werkelijk gegeven onderwijs.

Heel veel daarentegen biedt het boek als het om de publikaties van Vossius gaat. In de eerste plaats is er een beredeneerde bibliografie. Verder gaat Rademaker in het boek zelf altijd in op de inhoud van de verschillende werken. In het algemeen tekent hij Vossius als een humanist van de oude stempel. Zijn hele levenshouding was van het humanisme doortrokken. Ook in zijn godsdienst was hij eigenlijk meer humanistisch dan gereformeerd. Vossius richtte zich mede daarom graag op de kerk van de oudheid. Deze belangstelling verbond hem ook zo bijzonder met belangrijke persoonlijkheden in de anglicaanse kerk, zoals Lancelot Andrewes en William Laud. Het mede aan deze belangstelling ontsproten theologisch-historische werk, met name ook een *Theologia gentilis* over de godsdienst van de oudheid, noemt Rademaker het beste uit Vossius' oeuvre.

De historicus Vossius bewoog zich in de lijn van Scaliger. Hij beschouwde de geschiedenis als een continu en samenhangend geheel. Zij was object van een *scientia*, een hogere

RECENSIES

wetenschap. Het onderwerp vormen weliswaar de *singularia*, de afzonderlijke feiten, maar algemene wetten, dus hogere kennis, moesten er wel het gevolg van zijn. Rademaker maakt bij de beschrijving van Vossius als historicus gebruik van een helaas nog steeds niet gepubliceerde studie van N. Wickenden, wiens conclusies hij daarom ook weergeeft. Het valt te hopen dat dit werk nog eens uitgegeven kan worden. Zeker is over Vossius als historicus nog niet het laatste woord gezegd.

De uiteindelijke beoordeling die Rademaker geeft van Vossius als man van wetenschap is niet onverdeeld gunstig. Vossius vertoonde de gebreken van zijn tijd. Hij gaf heldere, doorwrochte samenvattingen van in verleden en eigen tijd vergaarde kennis. Zijn overzichten, gebaseerd als ze waren op een bezonken oordeel, hadden een afsluitend karakter. Vossius leefde in de nadagen van het humanisme. Hij was een hekkesluiter aan het einde van het polyhistorische tijdvak. Na hem ging de ontwikkeling in een volslagen andere richting verder, te weten die van het empirisme.

Ik meen dat Rademaker hier iets te negatief is. De achttiende eeuw heeft dankbaar gebruik gemaakt van wat Vossius aandroeg. En met achttiende eeuw wordt dan niet het fantoom van 'de' Verlichting bedoeld maar de tweede kritische fase van de polyhistorie waarvan Perizonius een eerste exponent was. Het is daarom misschien beter Vossius te karakteriseren als een prisma die kennis dusdanig bundelde en brak totdat een scherp beeld kon ontstaan op het netvlies van latere beschouwers. Ongetwijfeld was Vossius ouderwets. Hij hield zich bijvoorbeeld uitsluitend bezig met de schriftelijke nalatenschap van de oudheid. Maar de keerzijde van deze medaille is dat hij het onderzoek ontketende dat onder de naam *historia literaria* tot in de vroege negentiende eeuw toe beoefenaars heeft gehad. En ook andere werken werden later nog geciteerd of druk gebruikt, zoals zijn schoolboeken. Daarom zal naar mijn overtuiging de betekenis van Vossius op den duur een herwaarderding ondergaan.

Intussen is er nu een uitstekende handwijzer voor iedereen die Vossius op enigerlei wijze wil bestuderen. Als biografie is het boek geslaagd. Vossius komt er in naar voren als een hartelijke, vriendelijke persoonlijkheid, kopschuw als het op het formuleren van een standpunt aankwam, in het heetst van de strijd een schipperaar, en een tikkeltje ijdel. Verder een uitzonderlijk ijverig docent en geleerde die niettemin sterke behoefte had aan het gezins- en gezelschapsleven.

Het is in het huidige stadium van onderzoek wellicht onredelijk Rademaker te verwijten dat hij al te beschrijvend te werk gaat, dat het allemaal nog in een ander kader zou kunnen worden geplaatst. Hij is er in elk geval in geslaagd anderen nieuwsgierig te maken. En een schat aan gegevens staat nu ter beschikking, niet alleen over de remonstranten, de Nederlandse banden met de anglicaanse kerk en het universitaire leven, maar ook over de wijze waarop regenten en kerkvorsten een vriend wisten te protegeren. En wie zou juist deze vorm van afhankelijkheid niet vergeven aan een man die de wetenschappelijke vorming van vrouwen niet alleen in theorie voorstond, maar ten aanzien van zijn dochters ook in praktijk bracht, al kon hij hen dan geen zelfstandige plaats in de maatschappij bezorgen?

J. Roelevink

Anna Frank-Van Westrienen, *De Grootte Tour. Tekening van de educatiereis der Nederlanders in de zeventiende eeuw* (Amsterdam: Noord-Hollandse uitgevermaatschappij, 1983, xi + 385 blz., f60,—, ISBN 0 444 8657 3x).

Cultuurgeschiedenis in de echte zin des woords wordt in Nederland op het ogenblik nauwelijks meer geschreven. Daarom is het verheugend, dat een van de vele gedeelten die daarvan over de Republiek nog ontbreken door dit Leidse proefschrift is ingevuld. En wel des te meer aangezien in de publikaties die aan dit onderwerp in het buitenland zijn gewijd - of zij nu op de coffee-table thuishoren of niet - het Nederlandse aandeel in de Grand Tour als nonexistent wordt afgedaan. Mevrouw Frank heeft aan deze situatie definitief een einde gemaakt. Want zij toont aan dat sinds 2 september 1571 talloze regenten- en adellijke zoonpjes (de laatsten in mindere mate) uit de Republiek op educatiereis gingen. Zij heeft zich bij haar studie beperkt tot diegenen die als *tourist* op reis gingen na het voltooiën van een universitaire studie en daarover het verplichte verslag of brieven voor de thuisblijvenden schreven. Uit het register kan men opmaken dat 158 van deze lieden in Europa korte of lange tijd in het boek worden gesignaleerd. Van 30 van hen wordt achterin een korte biografie opgenomen, want aan de hand van hun papieren is het onderwerp voor Nederland onderzocht.

De schrijfster gaat met een analyse van tractaten van Marnix, Lipsius en de oriëntalist Thomas Erpenius na wat idealiter de bedoeling van het ondernemen van zo'n reis was. Ook het uit 1592 daterende testament van Oldenbarnevelt licht ons in welke voornemens hij had met het naar het buitenland zenden van zijn zoons. Mevrouw Frank geeft ons alle details hoe deze jonge heren hun kansen vergooiden en hoe ambassadeur Van Aerssen wanhopig werd door hun gedrag. Maar Oldenbarnevelt haalde ze pas terug toen de rekeningen zeer hoog begonnen op te lopen. Dit soort voorvallen en de slechte invloeden, die de jonge mensen konden ondergaan, werden ook vóór het vertrek al gevreesd, maar ondanks alle nadelige verschijnselen, die men in vrijwel elk land wist aan te wijzen, meenden vele ouders dat de Grand Tour toch goed voor hun zonen was.

Het organiseren van zo'n reis was geen kleinigheid: men moest het gunstige seizoen kiezen, op politieke omstandigheden letten; vervolgens bleef er de kwestie of men met een huisleraar zou reizen dan wel in het gevolg van een ambassade of met medereizigers. Men had paspoorten nodig en gezondheidsbriefjes en veel geharrewar met de ouders kwam voor over het belangrijke probleem van krediet- of wisselbrieven voor het levensonderhoud. De auteur deelt ons mee, dat het gezien de grote onderlinge verschillen, niet mogelijk is een duidelijke berekening van de kosten van de *tour* te maken. Het reizen zelf, de problemen te land en te water worden daarop onder de aandacht gebracht, terwijl we een inzicht krijgen in het gidsbedrijf. Men ging op reis om vreemde landen te leren kennen en (belangrijke) mensen te ontmoeten, maar ook om manieren te leren en beleefde conversatie te kunnen voeren. Terwijl men academies bezocht om snel een doctoraat te verwerven gingen de studieuze neigingen vooral uit naar het leren van talen. Dan kon men de Parijs se salons bezoeken en contacten leggen, maar dat gelukte niet iedereen. Al bespreekt de schrijfster wel zeer kort in dit verband de ontwikkeling van het ideaal van de 'honnête homme' (215 + noot 53) dit speelde nu juist voor de Nederlanders, evenals voor de anderen, een grote rol. Een 'honnête homme' moest immers ook kunnen excelleren in de rij-school, kunnen dansen, musiceren en schermen. En in deze activiteiten ging vaak veel tijd zitten. In het algemeen gesproken bleek het in Italië veel moeilijker te zijn bij de *gens de bien* binnen te komen, maar er bleef genoeg contact met andere reizenden mogelijk. Men ging dan ook met zijn allen in Rome naar ceremonies van de katholieke kerk om bijvoor-